

егемен

Қазықастан

Сөз. Қасым мен Мұқағали

Мұқағали Мақатаев! Оны оқып отырып, толқымау, тебіренбеу, еміренбеу мүмкін емес. Ол тау болып күрсінеді, дала болып толғанады, өзен болып өксиді, бұлақ болып еркелейді, кейде тіпті шектеулі тіршіліктің шеңберіне сыймай құлазыған шақтарында самұрықтың қанатынан ұстап, көкке де самғап кеткісі келеді. Алабұртқан албырт көңілі шартарапты шарлап алқынады, мұңға батқан асау жүрегі түпсіз дүние сырын толғап, әр қияға талпынады. Ол өзінің көкірек – сандығындағы жан сырын ақ қағаз, қара сия арқылы жарқырата ашып, артына мол мұра шашып кеткен аса жомарт талант иесі еді. Кең дүние, төсінді аш, мен келемін! Алынбаған ақым бар сенде менің, Бұйрат құмдар – бұйығып шөлдегенім, Бура бұлттар – бусанып терлегенім, – деп, қазақ жырының асқар таулары мен шалқар даласына жар сала келген еді ол сонау алпысыншы жылдары. Оның осылай биік сөйлеп, батыл мәлімдеме жасайтын жөні де бар. Өйткені, ол бесігін тау тербетіп, өзен әлдилеген, анасының алтын құрсағынан жылап туған емес, жырлап туған, тылсымның сырына, сезімнің нұрына шомылған жан еді. Басқаша айтқанда, өлең Мұқағалидан емес, өлеңнен Мұқағали жаралған еді. Сондықтан да ол басынан бақайшағына дейін өлең боп өрілген, қолына қалам алса, саусағынан жыр саулаған жойқын талант-тын.

Азапты көп тартқан, қара өлеңді кие тұтқан қазақтай халыққа Абай, Махамбет, Жамбыл, Мағжан, Ілияс, Қасым сияқты Тәңірдің тартқан тосын сыйы еді. Ол Абайды мұрат тұтты. Қасымды қадірледі. Сондықтан да: Қуат алып Абайдың тіл-күшінен, Жыр жазамын Абайдың үлгісімен. Абай болып табынсам бір кісіге, Абай болып түңілем бір кісіден, – деп толғанды. Мұқағали аңсары, Мұқағали мұңы, Мұқағали сағынышы ұлы ұстазының адамзаттық ұлы арманымен үндесіп, ұштасып жатты. Адамзатты жырлау үшін, адамның асыл сезімдерін, ізгі қасиеттерін жырлау үшін өмірге келгенін ақынның өзі де ерте түсінді. Сондықтан да қысқа ғұмырында күйкі тірліктің күйбеңінен бойын аулақ салып, туған халқының қуаныш, қайғысын, қадір-қасиетін, кіршіксіз жан тазалығын, шексіз махаббатын, өлшеусіз мейірім-қайырымын, көлдей көңілін, сағынышқа толы өмірін; бабадан қалған байтақ мекеннің асқар тауларын, дарқан даласын, өзен-көлдерін, аспандағы құсы мен жердегі жәндігіне дейін қатардағы пенделерге сезіле бермейтін бір керемет құдірет күшпен жырға қосты. Жаратылыстың хикметінде шек жоқ. «Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла!», – деп Абай атасы айтқандай, Мұқағали да біз үшін әлі толық ашылып болмаған жұмбақ дүние. Кім білсін, осы сәтте оның «мәңгілікке өзімен ала кеткен» сырға толы нәзік жаны қапталдағы әлдебір ақ қайыңның көзімен бізге мейірлене нұрын төгіп, күлімсірей қарап тұрған да шығар. Зады, Мұқағали жырларын жіліктеп, талдап, тәптіштеп түсіндіріп жату бос әурешілік. Ол мүмкін де емес. Абайды, Мұқағалиды түсіну үшін жүректе көз, санада саңылау болса жетіп жатыр. Тек оқи біл, ойлана біл, сезіне біл! Шапқан аттай, атқан оттай зулап бара жатқан уақыт-ай! Өткенді ойласаң, көкірегің қарс айырылып, көзіңе жас келеді.

Алматыда жыр кештерінде тұғырға қонған қырандай саңқылдап өлең оқып, соңынан жас ақындарды шұбыртып ертіп жүретін көңілі жайсаң, қолтығы кең Мұқағали ақынның да дүниеден көшкеніне, міне, 35 жылдың жүзі болыпты. 35 жыл. Өмірді кезіп келем. Және 35 бола ма? Сезіктенем..., – деп жазыпты ол 35-ке толғанында. Қайран ақын жүрегі енді он жылдан кейін – қырық бес жасында өмірмен қоштасарын қалай сезіп-білгеніне таң қаласың. Содан бері де 35 жыл өтіпті-ау?! Мұқағали Мақатаев бодандықтан бордай тозған қазақтың басына қара бұлт үйірілген қатыгез жылдарда дүниеге келді. Ол бабалары – Хангелді, Райымбек батырлардың жорық сарындарын, 1916 жылғы қанды қырғын – Албан көтерілісінің халық жадындағы жоқтауын, 1931 жылдың аштық зарын жөргегінде жатып тыңдады. Мұның аяғы 1941 жылғы жесірлер мен жетімдер зарына ұласты. Бала Мұқағали осының бәрін де өз жүрегінен өткізді. Соғыс жылдарындағы ауыл суретін, ондағы адамдар тағдырын, әсіресе әйелдер қасіретін, олардың аласапыран ішкі жандүниесін Мұқағалидай кең қамтып, жеріне жеткізе жырлаған ақын жоқ. Осы тақырыпқа жазылған Қасым Аманжоловтың «Ақын туралы аңыз», «Дариға, сол қызынан» кейінгі классикалық шығармалар – Мұқағалидың жаралы жүректерді жұбатқан шерлі жырлары болды. Су сұраса сүт берген, айран берген, Қартайып қалыпсың-ау, қайран жеңгем? Қарғаның валетіндей едірейіп, Қасына мына біреу қайдан келген? Осы бір шумақтың өзінде қаншама шытырман тағдыр, өксікті өмір, өкініш пен қайғы, сағыныш пен сабыр жатыр. «Күркіреп күндей өтті ғой соғыс», деп Қасым ағасы айтқандай, соғыстан соңғы 20-30 жылдың көлемінде қазақ жыры қанатын кеңге жайып, көркемдік биікке құлаш ұрды. Кеңестік қатал саясаттың қатпар-қатпар тоңы жібіп, жылымық біліне бастаған сол тұста аға буын – Сырбай, Жұбан, Хамит, Қалижан, Қуандық, Мұзафар, Ғафулардың ізін баса әдебиетке Тұманбай, Қадыр, Сағи, Жүмекен, Төлеген, Фариза бастатқан таланттар тобы келді. Солардың бел ортасында бапсыз шапқан жүйріктей буырқана бусанып, тұрпаты бөлек марқасқа Мұқағали да жүрді. Сөз танитын жұрт Мұқағалиды бірден мойындады. Рас, қызғанышқа бой алдырған кейбіреулер мойындағысы келмеді. Бірақ, арнасына сыймай тасып аққан қуатты талант кедергілердің бәрін күндер өте келе бұзып-жарып, поэзияның шексіз де шалқар айдынына жөңкіле жол тартты. Оның таудың таза ауасындай, жібек самалындай, тұнық бұлағындай мөлдір жырларынан туған халқы мейлінше сусындады. Мұқағали поэзиясы – сан қырлы гауһар тастай төңкерген сайын төгіліп, алуан түрлі сәуле шашатын ғажайып поэзия. Ол ХХ ғасыр поэзиясының әлемдік алыптары – Пабло Неруда, Гарсио Лорка, Расул Ғамзатов, Олжас Сүлейменов, Евгений Евтушенко, тағы басқалармен үзеңгі қағыстырып, иық теңестірген, ұлы Дантенің шыңына ой қанаты талып жететін «Құдіретті комедиясының» өзін туған тілімізге тәржімалап жеткізген қазақ әдебиетінің аса ірі өкілі. Мұқағали өзінің ана сүтімен қанына біткен қазақтың қара өлеңін пір тұтты. Туған тілін ту етіп көтерді. Халқының асыл қасиеттерін бесікте жатып бойына сіңірді. Өз ұлтын жан-тәнімен сүйе білді. Ұлы сағыныштан, ұлы махаббаттан, ұлы жүректен ғана ұлы жырлар туатындығын тағдырымен де, өлеңімен де дәлелдеп кетті. Батар, кетер

келмеске күнім менің, Қалар бірақ киелі тілім менің Қасіретті шақтардан түңілгенде, Қасиетті тілімнен түңілмедім, – деп жырлады Мұқағали. Кімнен түңілді, неден түңілді? Осыған бір ой жіберіп қарайықшы, ағайын. Кейбір естелік айтушылар: «Ойбай, Мұқағали анадан қиянат көрді, мынадан жапа шекті», деп жатады. Ақын да ет пен сүйектен жаралған пенде. Мынау қым-қуыт тіршілікте біреулерге өкпелеген шығар, біреуге ренжіген болар. Тіпті тұрмыс тауқыметін де көрген шығар. Оны кім көрмеді? Екі қазақтың бірі көрді. Оған бола түңілетін Мұқағали емес. Біз білетін Мұқағалидың мұны жеке бастың күйініші емес, одан әлдеқайда тереңде жатыр. Мұқағалиды біз әлі толық түсініп болғанымыз жоқ деуіміздің себебі де сонда. Рас, Мұқағали өз дәуірін барынша жарқырата жырлаған ақын. Алайда, оның да айта алмай кеткен, айтса да тұспалдап қана айтып, өзімен бірге ала кеткен асқақ арманы қаншама?! Оның өз заманының қалыбына сыймай, тарпаң мінез танытып, айналасынан түңілуі – ұлт азаттығына деген інкәрлік еді. Мұны кезінде біреу түсінді, біреу түсінбеді. Мұқағалидың басты қасіреті міне, осында. «Қасіретті шақтардан түңілгенде, Қасиетті тілімнен түңілмедім», деуінде үлкен мән бар. Тәуелсіздік қол жетпес қиялдай көрінген Мұқағали ғұмыр кешкен кеңестік кезеңде қазақ ұлтының туған тілден басқа таянышы да, үміті де қалмаған еді. Оның: «Айтып өткен ақында арман бар ма?» деп өкініш білдіруі де сондықтан. Мағжандар болса, айтарын айтып, атылып кетті. Қит етсең, қиып түсетін алмағайып заман кейінгі ақындарды ауыз бағып, аңдап сөйлеуге мәжбүр етті. Бұл тұрғыдан алғанда, Аманжолов пен Мақатаев тағдырлас. Қасым өзі туралы толғауында: «Арпалыс, алақұйын заманалар, арбасып тұрып алды мен не етемін?» – деп назаланды. Түсінген адамға ол өлім мен өмір ортасында жатқан сәттегі өзінің жанталасы емес, алақұйын, арпалысқан заманалар кесірінен тәлкекке түскен тәуелсіздік тағдырын бүркемелеп жеткізіп отыр. «О, Бостандық, мен сені Құдай көрем!» – деп жазды Мұқағали «Чили – шуағым менің» поэмасында. Мұқағалидың да Чили халқының тағдырын жырлаған болып, өз халқының азаттығын көксеп отырғандығы күмәнсіз. Алайда, олар тәуелсіздіктің түбінде бір келерін сезіп білді: Сен неткен бақытты едің, келер ұрпақ Қараймын елесіңе мен таңырқап! – деді Қасым. Білемін, керемет бір күн келеді! Жайнайды жасыл бағым, гүлденеді! – деді Мұқағали. Айтқандары айдай келді. Осыдан кейін мұндай ақындарды қалай әулие демессің! «Қазақ поэзиясына Ұлы Отан соғысы Қасымның «Ақын туралы аңызын» берді. Ондай поэма туғыза алмаған қазақ – халық болып та танылмас еді. Мен осындай сөзді Мұқағали және оның ең ғажап соңғы шығармасы «Жан азасы» деп аталатын реквиемі туралы да айтамын. Мен Қасымның поэмасын оптимистік трагедия деп атағанмын. Мұқағалидың «Реквиемін» де солай оптимистік трагедия деп атаймын. Біз өмірді сүйөді, оны биік поэзияға айналдыруды осы екі ақыннан үйренуіміз керек» – деді Мұқағалидың 1982 жылы шыққан екі томдығына жазған алғысөзінде қазақтың абыз ақыны Әбділда Тәжібаев. Бұл пікірге біз де қосыламыз. Себебі, Мұқағали – қазған сайын тереңдей беретін шыңырау, көсілген сайын көкжиегі кеңі түсетін шексіздік. Оның қанатты әнге айналып, қазақ аспанында самғап ұшып жүрген жырларының өзі неге тұрады! Ол эпикалық жанрда да

шашасына шаң жұқтырған жоқ. Саяси тақырыпқа жазылған поэмаларының өзі ешқашан құнын жоймайтын, уақыт өткен сайын жарқырай түсетін, тот басуды білмейтін асыл туындылар. Той үстіндегі шағын сөзімізде бәрін қамтып айту мүмкін емес. Тәубе дейік, ағайын! Мұқағали аңсаған керемет күнге ол жетпесе де төрт құбыламыз түгел, міне, бүгін біздер жетіп отырмыз. Ол керемет күннің аты – Тәуелсіздік! Бүгін менің туған күнім ой, бәлі-ай, Мына жұртым неге жатыр тойламай? Бір той жасап берер едім өзім-ақ, Тәңірімнің жарытпай-ақ қойғаны-ай! – деп налыған Мұқағалидың Хантәңірі бөктерінде – Шалкөде жайлауында шалқытып тойын жасап жатқанымыз да түптеп келгенде Тәуелсіздіктің арқасы. Осыдан үш-төрт жыл бұрын Астанада – Президенттік Мәдениет орталығында Мұқағалиға арналған кеш өткізіп, сол кештің атын «Қазақ жырының Хантәңірі» деп атап, Мұқағалиды тұңғыш рет Хантәңіріге теңегенбіз. Осы айтқаным – айтқан! Олай болса, Тәуелсіздігіміз баянды болғай, Еліміз, елтұтқасы – Елбасымыз аман болғай, Хантәңірінің бөктерінде туып, өзі де қазақ жырының Хантәңіріне айналған Мұқағалидай аруақты ақынымыздың рухы жас ұрпаққа жар болғай, киелі қара өлеңнің алтын кіндігі мәңгі үзілмегей деп тілейік.

Несіпбек АЙТҰЛЫ, ақын, Қазақстан Жазушылар одағы М.Мақатаев атындағы сыйлығының лауреаты.

Толығырақ: <https://egemen.kz/article/soz>